

Hak-hukuk gözleginden despotlyga Birleşen Korollykda ýeke-täk adam režimi: Kromwel

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar
написано kitapcy | 26 января, 2025

Hak-hukuk gözleginden despotlyga Birleşen Korollykda ýeke-täk adam režimi: Kromwel
HAK-HUKUK GÖZLEGINDEN DESPOTLYGA BIRLEŞEN KOROLLYKDA ÝEKE-TÄK ADAM REŽIMI: KROMWEL

Iňlis korollygyna we demokratiýasyna «Kromwel betbagtçylygyndan» arany açmak üçin bir asyrdan gowrak wagt gerek boldy

Imperiýalarda we patyşalyklarda tagta çykmak üçin diňe güýçli bolanyň ýeterlik däl. Maşgalanyň neberesinde idelýän «gök gan» diýlip at berilen ýokary aristokratiýadan hem gelip çykmaly. Şeýle ýagdaň diňe günbatarlylara mahsusdyr öýtseňiz, gaty erbet ýalňyşarsyňyz.

Soltan Ybraýymyň (Telbe patyşa) sergüzeştini ýada salyň.

Osmanly soltany Myrat IV-iň aradan çykmagyndan soň tagta geçen Soltan Ybraýym ruhy näsaglyklary başdan geçirip ýören biridi.

Iň ýamany-da osmanly neberesi Soltan Ybraýym bilen soňlanmagyň gyrasynda durdy. Şoň üçinem nesilşalygyň Krym hanlygyna geçmegi iň esasy çykalga hasaplanýardy.

Soltan Ybraýymyň başdan geçiren ruhy näsaglygyny saklanyp

galan şeýle setirlerden bilip bolýar:

«Sanjy deýu ýatyryn, gäh arkama gelür, irkilür, gulaklarym dykylur...

Şeýle darykmam bar ki, ölüp barýan, halym juda ýaman boldy... Halym beter mükedder, hüýümde geňsilik bar... Göreýin seni, meniň derdime niye çäre edersiz... Meni gowy görýän bolsaň, munuň çäresini taparsyň, ondan-mundan sorap-idärsiň». (Taýýip Gökbilgin, «Ybraýym», Yslam ensiklopediýasy).

Patyşanyň derdine derman tapjak we Osmanogly nesilşalygyny ýok bolup gitmekden halas etjek kişi ibaly medrese bilimi-de bolmadyk, doga-jady satmak, adam okamak bilen gününü dolaýan Safranboluly Hüseyin ependi diýen biri boldy.

Üns berýän bolsaňyz, Soltan Ybraýymyň tagtdan düşürilen ýagdaýynda iň güýçli weziriň ýa-da serkerdäniň däl-de, Krym hanedanlygyndan biriniň getirilip osmanly tagtyna oturdylmagy göz önüne tutulypdyr.

Munuň sebäbi Krym nesilşalygynyň göterýändir hasaplanýan «gök ganydy». Ýagny, maşgalanyň şejeresi diňe Günbatarlylaryň gyzyklanýan meselesi bolmandyr.

Elbetde, bu ýagdaýa Günbatarda has köp üns berilipdir. Muňa garşy çykyp korol bolmaga synanyşan daýhansypat adamyň başyna nämeleriň gelendigine bir syn salyň.

Oliver Kromwell

- **«Gök gan» däbini ýkmaga synanyşan Kromwel**

Oliver Kromwel lowurdap duran parikli iňlis býurokratiýasynyň ortasynda daşdan göräýmäge ýönekeý raýatdan parhy ýokdy, hatda daýhandan tapawutlamady.

Daşyndan şeýle görünyändigine garamazdan halk deputaty Kromwel güýçli dilewarlygy, suhangöýlügi, gorkmazak sypaty, dindarlygy bilen az wagtyň içinde hemmeleriň hormat goýýan adamsyna öwrülipdi.

Korol Karl Stýuart

Kromwell ähli gazabyny şumlugyň başy hasaplaýan koroI Karl Stýuarta garşy gönükdirdi. Absolýut režimi elinde saklaýan korol parlamentiň üstündäki agramyny güýçlendirýärdi we zowky-sapa içinde ýaşap, halkyň edýän talaplaryny görmezlige-bilmezlige salýardy.

Korol hökmürowanlygyny artdyrdygyça Kromwelem oppozisiýasynyň dozasyny güýçlendirýärdi. Ahyrynda korolyň býužet boýunça bisowut talaplary Mejlis tarapyndan ret edildi welin, köşk režimi demokratiýany seňseletmek üçin herekete geçdi.

Kromwel meşhur garsylyknamasyny ýazyp, korola «edeniň däl» diýmäge çekinmedi. Beýik Britaniýada parlament bilen köşgüň arasynda gönüden-göni garpyşyk başlapdy.

Oliwer Kromweliň gozgalaňy

Sezaryň meşhur sözi bilen aýdanymyzda, «nard daşlary atylypdy». Indi ýa korol parlamenti penjesine gysmalydy, ýa-da parlament korolyň ygtyýarlyklaryny çäklendirmelidi.

Korol ýüzlerçe esgerini Mejlis binasyna sürdi we arasynda Kromwelkñem bolan käbir deputatlary ele salmaga synanyşdy.

Korolyň eden bu harby agdarlyşygy ýurtda graždanlyk urşunyň turmagyna sebäp boldy, şeýle gowgaly ýagdaý 1651-njj ýyla çenli dowam etdi.

Bu uruşda şol wagta çenli onçakly ady-sory eşdilmedik 43 ýaşly Kromwel göz açyp-ýumasy salymyň içinde azatlyk ugrunda göreşýän halk gahrymanyna öwrüldi.

Kromweliň iň uly artykmaçlygy dindarlygydy, korolyňky bolsa buthananyň ygtyýarlygyny ykrar etmeýän häsiýete eýe bolmagydy. Şoň üçinem ol parlamente ynanýanlaryň we dindarlaryň arasynda güýçli bileleşik emele geldi. Şol sanda Kromweliň «taňry pajy» bilen serkerdelik ukyby aňrybaş derejede karizmatik lidere öwürilmegine getirdi.

Kromwel gysga wagtyň içinde korola garşy düzülen goşunyň serkerdebaşysy edilip bellendi.

Iň esasysy-da, ähli strategik kararlary joşgunly halk köpçüliginiň we ruhanylaryň arasynda kabul etdi. Şeýtmek bilen ol halky-da, buthanany-da öz tarapyna çekýärdi.

Kromwel şeýle bir güýçlendi welin, Mejlis indi ondan dynmak üçin korola ýakynlaşyp başlady, emma şok ediji habar mejlisi sarsygyna saldy. Korol Uaýt adasyna gaçyp gidipdi.

Parlament üçin korola garşy uruş yglan eden Kromwel Mejlisiň eden bu hyýanatyny hiç ýadyndan çykarmady. Ol goşuny bilen Londony basyp alanda altmyş deputaty tussag etdirdi.

Korol Karla garşy uruş yglan edilmeginiň tutarygy bolsa bary-ýogy baş deputatyň tussag edilmäge synanyşylmagydy.

1648-nji ýylyň 30-njy ýanwarynda Karl Stýuarta we onuň maşgalasyna ölüm jezasyny bermegi başaran Kromwel mundan beýläk ýurduň ýeke-täk lideridi, ýöne ol şindizem korol däl di we ýurtda korol ýokdy.

Koroly agdaran Kromwel Mejlise gelip, «In the Name of God» ady bilen meşhur bolan nutugyny sözledi:

«Mejlisi edýän hapa işleriňiz bilen zaýalamagyňyzy we ygtybarsyzlaşdyrmagyňyzy hemişelik soňlandyrmaga geldim.

Eý siz, pitneçi bulagaý mejlis agzalary, siz gowy hökümet

bolmakdan başga hemme zat!!!

Hakynatutma masgaramaz mahluklar, biçäreler, ýurduňyzy iň ownuk şahsy bähbit üçin satlyga çykaranlar, baş-üç teňňe üçin Hudaýa hyýanat edenler, içiňizde dyrnagyň uýy ýaly hem bolsa mertlik galmadymy?

Dyrnagyň uýy ýaly wyždanyňyzam ýokmy?

Siziň dindarlygyňyz meniň atymkyça-da ýokdur!

Altyn siziň täze hudaýyňyz bolupdyr!

Satlyga çykarmadyk zadyňyz bir galdymy beri!

Ýurduňyz üçin gowy zadyň pikirini etmeli dälmi?

Siz tetelli bähbitparazlar sürüsi oturan şu mukaddes mejlisiňizi ýürekbulanjy mysalaňyz bilen hapalaýarsyňyz! Hudaýyň mukaddeslik çayan bu mejlisini ahlakdan binesip hereketleriňiz bilen ogrularyň, orramsylaryň sürenine dönderdiňiz! Halkyň size beren ygtyýarlygyndan hyýanatçylykly peýdalandyňyz.

Siz halkyň umytsyz dertlerine çäre bolmagyň ýerine, özüňiz halka iň uly dert bolduňyz! Emma ýurduňyz meni nijeme asyrlap arassalanman gelen bu agyly arassalamaga çagyrdy! Bu güýji maňa Hudaý berdi. Bu şeytan mesgenini dolandyrmaga geldim. Indi siziň dadyňyza ýetişjek bolmaz! Häziriň özünde güm boluň şu ýerden!!!

Gyssanyň, para-peşgeşiň boýny bagly gullary! Gyssanyň, gidiň! Bezemen eşikleriňizi, paty-putyňyzy alyň-da owarra boluň!»

Kromweliň mejlis agdarlyşygyna «bihaýalyk» diýen deputata beren jogaby-da diýseň manylydy:

– Şeýlemi? Eger isleseňiz, şu gün bolup geçenleriň barsynyň öňüne böwet bolubam bilerdiňiz-ä, ýöne bolmadyňyz,

islemediňiz! Diýmek, Hudaýam siziň bu mukaddes ýerden şeýdip çykmagyňyzy isläpdir, başga näme edeli dagy?

Koroly agdaran Kromwel bu gezek goşunyny korolyň oglunyň üstüne sürüp, ony-da derbi-dagyn etmegi başarypdy.

Kromwel Angliýany doly ele alandan soň howply arzuw-hyýallary etmäge başlady. Onuň iň uly arzuwy protestant goşunyny düzüp, katolik Rimi dyza çökermekdi.

Hernä ol bet pygyllaryna ýetip bilmedi, emma Angliýany tegelek baş ýyllap diktatorlyk bilen dolandyrdy. Mejlisiň at-abraýyny goramak üçin baş goşan ýolunda iňlis taryhynda görlüp-üşdilmedik diktaturany gurdy.

Ömrüniň gysga bolmagy Ýewropany, hususanam Rimi uly howpdan halas edipdi. Onuň ölüminden soň ogly «korolyň goragçysy» hökmünde ýerine geçinem bolsa, Kromwel barybir «gök ganly» däldi, şonuň üçinem onuň häkimiýeti özi bilen bile soňlandy.

Iňlis korollygyna we demokratiýasyna «Kromwel betbagtçylygyndan» arany açmak üçin bir asyrdan gowrak wagt gerek boldy.

Mehmet MAZLUM ÇELIK.

Duşenbe, 06.03.2023 ý. Taryhy makalalar